

2. – Спр. 5283.
9. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2779.
10. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2776.
11. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2756.
12. Колективізація і голод на Україні. Збірник документів і матеріалів. – К., 1993.
13. Собрание законов и распоряжений рабоче-крестьянского правительства СССР. – 1928. – № 24.
14. ЦДАВОУ. – Ф. 30. – Оп. 2. – Спр. 3773.
15. ЦДАВОУ. – Ф. 30. – Оп. 2. – Спр. 5795.
16. ЦДАВОУ. – Ф. 30. – Оп. 2. – Спр. 5295.
17. Збірник статистично-економічних відомостей про сільське господарство України. Випуск 2. – Харків, 1930.
18. ЦДАВОУ. – Ф. 30. – Оп. 2. – Спр. 5270.
19. ЦДАВОУ. – Ф. 4402. – Оп. 1. – Спр. 131.
20. ЦДАВОУ. – Ф. 30. – Оп. 2. – Спр. 5382.
21. Шафир М. Фінансовий план на 1931 р. // *Господарство України.* – 1931. – №11-12.
22. ЦДАВОУ. – Ф. 4402. – Оп. 1. – Спр. 204.

С.М. Свистович

ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФСПІЛОК УСРР З ОХОРОНИ ПРАЦІ В 20-30-х РР. ХХ СТОЛІТТЯ

У сучасній історичній науці відбувається переоцінка соціально-економічних процесів, що мали місце в 1920–30-х рр. у Радянській Україні. Наразі актуальною є оцінка з нових, вільних від ідеологічних штампів, позицій і участі профспілок у соціально-економічному житті радянської України в 20–30-х рр. ХХ ст. На нашу думку, для молодшої української держави є актуальним пізнання радянського суспільства, процесів, що проходили в ньому, феномену індустріалізації і, нарешті, соціально-економічної політики радянської держави через вивчення історії профспілкового руху тоталітарного більшовицького суспільства.

Діяльність профспілок у радянській історичній науці не отримала належного висвітлення. Основна маса літератури – це популярні книги, брошури 20–30-х рр. ХХ ст., автори яких були керівниками профспілок, кореспондентами періодичних видань. Вони мали на меті не наукове дослідження діяльності профспілок, а їхню популяризацію серед населення. В подальшому публікацій, що стосувалися профспілкового руху в Україні, виходило вкрай мало. Зрідка друкувалися науково-популярні видання та окремі статті в науковій періодиці, але ґрунтовних наукових досліджень не проводилося. Хоча використання комуністичним режимом громадських об'єднань та профспілок у соціально-економічних перетвореннях в Українській СРР висвітлювалося сучасною українською історичною наукою, але участь останніх у формуванні законодавства з охорони праці, формування державної політики з безпеки виробництва не було предметом спеціального наукового дослідження. Тому метою статті є висвітлення участі профспілок Української СРР у здійсненні заходів із безпеки виробництва та праці робітників в 20–30-х рр. ХХ ст., їхньої ролі у відповідній політиці компартійних органів. Об'єкт вивчення профспілки УСРР 20–30-х рр. ХХ ст. предмет – їхня діяльність із охорони праці.

Діяльність профспілок з охорони праці в СРСР і, зокрема, в Українській СРР, мала свої особливості, що впливали із загальної специфіки радянських профспілок – „передавального пасу від партії до мас”. Передусім варто відзначити цілковиту залежність

профспілок від влади, що детермінувало і потребу у санкціонуванні державою діяльності профспілкових організацій з охорони праці. В той час, як профспілки в демократичних країнах самі визначали напрямки і зміст своєї діяльності з охорони праці, радянські профспілки мали проводити цю діяльність у контексті відповідної державної політики. Тоді як охорона праці є однією з найважливіших сфер діяльності профспілок у демократичному суспільстві, у радянському тоталітарному вона була другорядною: на першому місці для профспілок було забезпечення впливу правлячої партії на маси, їхнього контролю з боку радянської компартійної влади. Однак більшовицька еліта була зацікавлена у нормальному функціонуванні виробництва, що було неможливим без проведення комплексних заходів із охорони праці. Прикривалося це демагогічними заявами про повсякчасне піклування „пролетарської” партії про життя трудящих.

Функції охорони праці визначилися у діяльності профспілкових організацій під час переходу до нової економічної політики. Посилення уваги профспілок до проблем охорони праці можна розглядати як політику соціального партнерства, що була спрямована на соціальну стабілізацію.

Варто передусім розглянути повноваження профспілок у сфері соціального захисту робітників, трансформації цих повноважень, зміни у розмежуванні повноважень державних та профспілкових органів у сфері охорони праці. З 1921 р. до їхньої компетенції входили вже головні питання охорони праці. В цей час профспілки проводять і законодавчу діяльність, що стосувалася охорони праці, оскільки комісаріат праці в цей час займався лише обліком і розподілом робочої сили. Проте у 1922 р. влада позбавила профспілки законодавчих повноважень, перебравши цю діяльність на себе. Формально профспілки могли брати участь у розробці законодавства про працю, однак їхні функції були тепер суто дорадчими. Вплив профспілок на законотворчу діяльність держави передбачався шляхом відповідної ініціативи вищих профспілкових органів, через роботу профспілкових представників у державних законодавчих органах, шляхом обговорення проектів постанов з питань трудового законодавства серед профспілкових функціонерів та членів профспілок. Однак на практиці, через партійно-державний контроль, ухвалені законодавчі акти не забезпечували належної участі профспілок у законотворчій діяльності [13, 167]. Незабаром участь профспілок у виробленні трудового законодавства стала суто формальною, фактично вони були відсторонені від цієї діяльності, оскільки влада не могла допустити контролю над своєю законодавчою діяльністю.

Діяльність профспілок із охорони праці можна вважати продовженням державної політики. Компартійна влада дала профспілкам повноваження у соціальній сфері, в тому числі й з охорони праці, передусім для того, щоб звільнити себе від „невдячної рутинної роботи” [9, 95], однак, профспілки у своїй діяльності з цього напрямку керувалися не реальним задоволенням вимог робітників, а вказівками компартійних органів. Профспілкові організації в СРСР були лише зняряддям влади, тому не могли бути ініціаторами у справі охорони праці, їхня діяльність у цій сфері була жорстко регламентованою. Передусім варто відзначити такий аспект діяльності профспілок із охорони праці, як посилення на виробництві заходів із техніки безпеки, боротьбу із виробничим травматизмом. На радянських підприємствах був досить високий рівень виробничого травматизму.

Багато в чому це було зумовлено недотриманням робітниками правил техніки безпеки, їхнього необізнаністю із цими правилами. Адміністрація ж підприємств часто не вживала заходів щодо поліпшення техніки безпеки на виробництві. Так само мало дбали й про інструктування робітників і з приводу техніки безпеки. Виробничий травматизм посилювався із розгортанням процесу індустріалізації. Із села під час індустріалізації йшов на підприємства великий прилив робочої сили. Поява великої кількості робітників-новачків на виробництві, відповідно, зумовлювала й значне підвищення рівня виробничого травматизму, оскільки нових робітників часто не інструктували належним чином із приводу дотримання правил техніки безпеки. Серед цих вихідців із села був найбільший відсоток виробничих травм [5, 81], тому профспілки приділяли провідну увагу роботі з техніки безпеки саме з цими робітниками, пов'язуючи навчання вищезгаданих робітників правилами техніки безпеки із опануванням ними технічного мінімуму [24, 31].

До того ж на виробництві під час індустріалізації почала з'являтися нова, складніша техніка, що, зважаючи на слабкий рівень опанування цієї техніки значною кількістю робітників, теж посилювало рівень травматизму. Загалом в Українській СРР рівень виробничого травматизму був досить високим. Лідером за кількістю нещасних випадків була гірничо-промисловість. У 1925 р. на підприємствах цієї галузі Донбасу було зафіксовано 26862 нещасних випадки, з них смертельних – 126, в той час як загалом по СРСР серед гірників було 30376 нещасних випадків [1, 150]. Кількість нещасних випадків у гірничій промисловості порівняно з 1923 р. зросла майже на третину [2, 2]. Ця тенденція мала місце і у подальшому. Пуск у другій половині 1920-х рр. раніше законсервованих підприємств, що не відповідали вимогам техніки безпеки, спричинив підвищення виробничого травматизму. Намагаючись привести санітарно-технічні умови на цих підприємствах у відповідність із вимогами трудового законодавства, уряд запровадив практику спеціальних угод із охорони праці між правліннями трестів і губвідділами Наркомату праці. Участь профспілок у їхньому укладанні зводилася до дорадчих функцій. Водночас низові профспілкові організації залучалися до формування промфінпланів і визначення витратних статей з охорони праці [13, 188]. Однак профспілки, що декларувалися як „рівноправні партнери держави в усьому, що стосувалося використання націоналізованих засобів виробництва і робочої сили” [8], насправді значною мірою відсторонювалися владою від реальної діяльності щодо регулювання витрат на охорону праці. Роль профспілок у цих процесах значною мірою була лише формальною.

Для поліпшення ситуації профспілки вживали заходів щодо організації на всіх гірничих підприємствах пунктів першої медичної допомоги, постачання шахт медикаментами та санітарними засобами [26, 52, 63]. Діяльність профспілок щодо охорони праці на підприємствах гірничої промисловості мала і певні позитивні наслідки. У 1928 р. в Донбасі було лише 69 пунктів першої медичної допомоги, а на початку 1932 р. – вже 216, причому 80 із них були розташовані безпосередньо в шахтах. У 1933 р. на кожній шахті Донбасу була лазня (для прикладу, в 1913 р. лазні були лише на 10 шахтах) [24, 8].

Проте наявність виробничого травматизму наприкінці 1920-х рр. була характерним для всієї Української СРР, що значною мірою було пов'язано із неосв'єдкованим підвищенням норм виробітку [23,

49]. Завелика інтенсифікація праці робітників змушувала їх менше стежити за дотриманням правил техніки безпеки під час виробничого процесу. Загалом підвищення норм виробітку в цей час, за повідомленнями профспілкових функціонерів, погано позначилася на психологічному стані робітників, збільшувало соціальну напругу. Така ситуація, зокрема, була на заводі ім. Андрє Марті в м. Миколаєві [28, 66]. Особливо ж зростання виробничого травматизму, згідно з відомостями Наркомату праці, припадає на 1928 р., що було пов'язано із різким підвищенням норм виробітку, не забезпеченим належними техніко-технологічними умовами [12, 185; 3, 148].

В неспроможності профспілок ефективно боротися із виробничим травматизмом переконують свідчення робітника Огнівцева, який у листі до Президії ВУРПС писав, що „жоден робітник, що залишився ще при обох невивитих очах, не бачив жодних результатів (причин розслідувань нещасних випадків. – авт.). Для нього ця справа темна як охолота піч паровоза” [28, 30]. Такі свідчення різко контрастують із бадьорими повідомленнями про стан охорони праці, що публікувалися в популярних брошурах „для широкого вжитку”.

Високий рівень виробничого травматизму вкрай несприятливо позначався на інтенсивності виробничого процесу. Саме тому господарські державні органи почали з ним боротися. Використання державою профспілок у боротьбі із виробничим травматизмом було найбільш доцільним, оскільки саме ці організації були безпосередньо пов'язані із виробництвом та робітничим колективом. Передусім профспілки почали роботу з розгортання на виробництві мережі курсів із техніки безпеки. Інструктаж із правил техніки безпеки став на підприємствах обов'язковим, профспілки стали безпосередніми організаторами цього процесу. Правила техніки безпеки широко пропагувалися виробничими профспілковими осередками. Їхня популяризація відбувалася через форми, характерні загалом для радянської пропаганди – організації на виробництві відповідних лекцій, доповідей, вивішування плакатів, організації пересувних виставок [11, 11]. У робітничих клубах профспілками організовувалися „кутки охорони праці”, при яких були невеликі бібліотеки із відповідними книгами та брошурами [24, 32]. Профспілка гірників організувала видання популярних брошур для робітників із правилами техніки безпеки [1, 154].

Для нових робітників організовувалися вступні курси з техніки безпеки. На листопад 1931 р. ними було охоплено в Українській СРР 30 тисяч чоловік [22, 48]. На шахті „Сталінський забій”, що визнавалася профспілковими працівниками „зразковою по стану охорони праці та техніки безпеки”, було організовано систематичне збирання робітничих пропозицій із питань техніки безпеки [24, 9], також відбувалося створення профспілками спеціальних преміальних фондів для „заохочення зразкової роботи по охороні праці й цінних раціоналізаторських пропозицій” [24, 274; 11, 22]. Однак такі прецеденти були досить рідкісними. Переважно ні профспілки, ні адміністрація підприємств не зважали на бажання робітників, самовільно виступаючи від їх імені.

Значною проблемою було нераціональне та нецільове витрачання коштів, виділених на техніку безпеки. За використанням коштів мали стежити фабзавкоми, вони були зобов'язані систематично перевіряти доцільність їхнього витрачання, однак, не завжди справлялися із своїми обов'язками [24, 19].

Загалом у першій половині 1920-х рр. в Українській СРР стан охорони праці був незадовільним, деякі зрушення почалися лише з 1925 р, хоча й вони були недостатніми. Під час індустріалізації інтенсифікація виробництва, не забезпечена необхідними технічними засобами, спричиняла порушення виробничою адміністрацією норм охорони праці

Важливим аспектом діяльності профспілок із охорони праці було забезпечення робітників спецодягом та приладдям для захисту від шкідливих речовин. Профспілкові організації вживали заходи щодо поліпшення санітарно-гігієнічної ситуації на підприємствах. З початку 1920-х рр. профспілки почали вводити у колективні угоди вимоги про перебудову підприємств відповідно до санітарно-технічних норм радянського законодавства із охорони праці. У колективних угодах 1927-28 рр. було визначено вже не тільки розміри асигнувань на техніку безпеки та промислому санітарію, а й конкретні терміни їх виконання [13, 172-173] Також у колективних угодах велика увага приділялася задоволенню елементарних санітарно-технічних вимог (забезпечення робітників на виробництві умивальниками, милом, рушниками, питною водою тощо).

Так, наприклад, проводилися заходи зі встановлення на виробництві душових (для профілактики шкірних захворювань), вбиралень, роздягалень, опалення цехів взимку, боротьба з пилом, шкідливими газами, високою температурою і вологістю на виробництві. Для робітників розроблялося і запроваджувалося спеціальне харчування, що мало знешкодити вплив на їхній організм шкідливих газів, пилу та парів кислот [11, 29; 30, 34-37, 38-39].

Профспілкові осередки мали стежити за дотриманням чистоти в цехах. У цьому їхня робота була дотичною із діяльністю Українського Червоного Хреста. Профспілки разом із цим добровільним товариством брали участь в організації на підприємствах санітарних постів, що стежили за санітарною ситуацією на виробництві. Також профспілковими осередками на підприємствах проводилися заходи з профілактики хвороб. Загалом на санітарію на виробництві профспілками витраталося більше половини всіх коштів, спрямованих на охорону праці [11, 28]. У важкій промисловості ці процеси відбувалися не так інтенсивно, а часто адміністрації підприємств не дотримувалися навіть елементарних санітарно-гігієнічних норм. Особливо складною була ситуація у вугільній промисловості. Зокрема, шахтарі лише на 50 % були забезпечені питною водою і душовими кімнатами [13, 188].

До заходів із охорони праці робітників, що проводилися профспілками, можна віднести систематичне обговорення питань техніки безпеки на виробничих нарадах та на зібраннях інженерно-технічних секцій. В цих заходах мали обов'язково брати участь керівники цехів, виробничих ділянок, головні інженери підприємств. Це проходило в рамках загального курсу профспілок на „систематичну боротьбу за підвищення відповідальності керівного складу підприємств та цехів за стан техніки безпеки” [20, 5-6]. Із ініціативи профспілок було вжито заходів щодо запровадження на засіданнях профспілкових організацій та на загальних зборах робітників систематичних доповідей інспекторів із охорони праці [21, 8]. Вони стежили і за дотриманням адміністраціями підприємств „Кодексу законів про працю”, вживали заходів щодо ліквідації практики

відсутності оплачування простоїв, що виникали з вини підприємства [14, 99].

Одним із найважливіших заходів профспілкових організацій щодо охорони праці робітників можна вважати створення постійних та тимчасових комісій з охорони праці [19, 84] Варто відзначити, що часто їхня діяльність не була достатньо ефективною, носила безсистемний характер. Представники комісій з охорони праці були робітниками – висуванцями профспілок. На початку 1920-х рр. працівники вищезгаданих комісій не лише не мали спеціальної підготовки, але й у своїй більшості взагалі були малоосвіченими. Серед них поширювалося хабарництво, що можна було пояснити досить низькою зарплатою. Більшість працівників комісій з охорони праці були партійцями. Висуванці профспілок, які працювали в інспекції праці, мали особисту зацікавленість в охороні прав робітників. Це призвело до того, що в середині 1920-х рр. вони домоглися майже повного дотримання норм трудового законодавства (за винятком заборони проведення надурочних робіт) у великій промисловості України, де працювала основна маса робітників. Однак інспекторам не вдалося охопити наглядом дрібні підприємства [12, 216-217]. Через недостатню чисельність працівників інспекції праці контроль за діяльністю адміністрації підприємств у дрібній промисловості здійснювався профуповноваженими або профспілковими комісіями з охорони праці [13, 186-187].

Варто відзначити суперечливий характер діяльності профспілок із охорони праці. Захист робітників від свавілля адміністрації мав ряд суттєвих обмежень. Передусім мав місце лише захист від тих дій, що кваліфікувалися як „бюрократичні перекурчення” соціально-економічної політики радянської влади. Тобто, засуджуватися могли лише дії конкретної адміністрації підприємства, але не якісь соціально-економічні заходи загалом. Якщо перше схвалювалося, проголошувалося актом робітничої відсічі „бюрократам”, то друге вважалося антирадянською, „контрреволюційною” діяльністю.

Незважаючи на постійні запевнення профспілкового керівництва про те, що воно уважно ставиться до поліпшення побутових умов робітників, насправді профспілки не приділяли цьому питанню достатньої уваги. Згідно свідчень робітника металургійного заводу ім. Петровського в Єнакієвому П. Євдокуніна, „робітники живуть по 10-15 чоловік в одній кімнаті, сплять на підлозі й на нарах. Постійно брудні. Багато хто ночує на станції і на базарах, під лавками. Вранці встають і прямо йдуть на роботу” [29, 62]. Це свідчення про побут робітників у 1925 р. доводить безпідставність тверджень профспілкових функціонерів про невинне поліпшення робітничого побуту внаслідок діяльності профспілок. Офіційна пропаганда постійно наголошувала на тому, що з кожним роком матеріальне становище робітників дедалі поліпшується і пов'язувала це із розвитком виробництва [19, 91], та із систематичною діяльністю профспілок із поліпшення життя робітників. Однак насправді такі відомості були лише пропагандистським прийомом, реального покращення життя робітників не відбувалося. Вищезгаданий негатив у побутовому становищі робітників пояснювався багато в чому саме пасивним ставленням до цього профспілок, „неувагою до дрібниць робітничого побуту” [4, 2], але це зумовлювалося і реальною роллю профспілок, як знаряддя компартійного режиму.

Вкрай несприятливими в санітарному плані були умови життя в робітників цукрової промисловості, підприємства якої в першій половині 1920-х рр. перебували в основному у приватній власності [25, 39]. Їхні власники мало дбали про прийнятні для робітників умови праці, що було причиною великої кількості конфліктів із профспілками. Загалом профспілки приділяли значну увагу охороні праці на приватних підприємствах, що заохочувалося як профспілковим керівництвом, так і владою. Значною мірою діяльність профспілок із охорони праці найманих робітників на приватних підприємствах виступала в якості засобу тиску на приватного власника, в приватному секторі промисловості мала місце політизація соціально-захисної діяльності профспілкових організацій, часто соціальна та економічна доцільність у діяльності профспілок підминувалася „завданнями класової боротьби” [27, 95-97].

Одним із найважливіших аспектів діяльності профспілок із охорони праці була боротьба із понадурочними роботами, що їх часто практикувала адміністрація підприємств, як правило, безоплатними [6, 76]. Профспілки обстоювали ідею недопустимості систематичного характеру понадурочних робіт, допускаючи їх лише у разі необхідності терміново завершити якесь конкретне замовлення. Понадурочні роботи можна розглядати як суттєве джерело соціальної напруги на виробництві. Часто саме масове використання понадурочних робіт, що не оплачувалися, було причиною невдоволення робітників, трудових конфліктів із адміністрацією підприємств, що регулярно виливалося у страйки. Тому боротьба із надурочними роботами була досить актуальною. Часто такими систематичними роботами адміністрація підприємства намагалася перекрити свої хиби в організації виробництва, досягаючи запланованих показників за рахунок додаткового використання трудових ресурсів. Саме систематичні понадурочні роботи були однією з причин дуже високого рівня трудових конфліктів на підприємствах гірничої промисловості [17, 121].

Профспілкове керівництво стверджувало, що наприкінці 1920-х рр. чисельність понадурочних робіт почала знижуватися, однак, багато в чому боротьба із понадурочними роботами була просто декларативною [23, 48]. Адміністрація підприємств почала активно використовувати понаднормові роботи під час розгортання індустріалізації, прикриваючи це традиційною пропагандистською риторикою. Так звані „суботники”, що систематично влаштовувалися як владними органами, так і громадськими організаціями, фактично були тими ж таки додатковими роботами, які не оплачувалися. Таке залучення людських ресурсів змальовувалося офіційною пропагандою як прояв „масового ентузіазму населення”, насправді ж здебільшого воно проходило в „добровільно-примусовому” порядку, як і більшість заходів, ініційованих радянською владою.

Влада повсякчас намагалася залучати до безоплатної праці – на „громадських засадах” – ресурси населення. Незважаючи на те, що на початку 1930-х рр. робітники на виробництві перейшли на 7-годинний робочий день, що було широко розпропаговано компартійними та профспілковими організаціями, менше вони працювати не стали. Адміністрації підприємств знаходили способи залучати робітників до надурочної безоплатної праці. Проти застосування понадурочних робіт, що були схвалені господарськими органами країни, профспілки виступати не могли. Критика

профспілковими органами будь-якого аспекту тієї політики стосовно робітників, що була санкціонована правлячою партією, могло трактуватися в тогочасних умовах як злочин, антидержавна та антипартійна діяльність, що обумовлювало подальші репресії. Тобто, критикувати стан охорони праці на виробництві профспілки могли лише у конкретних випадках, лише з санкції партійних органів, що постійно закликали до боротьби із „перекрученнями партійної лінії”, заперечуючи будь-яку думку про критику цієї „лінії” загалом.

З-поміж заходів, що проводилися профспілками у сфері охорони праці, варто також відзначити організацію тарифних відпусток, охорону праці молоді, встановлення пілг для вагітних робітниць [18, 36]. Для оздоровлення робітників без їхнього відриву від виробництва було створено так звані „нічні санаторії” – робітники після робочого дня могли у них лікуватися, посилено харчуватися [18, 37]. Профспілки загалом дбали про розширення мережі санаторіїв та медико-санітарних закладів для робітників, в чому їхня робота була догичною із діяльністю Українського Червоного Хреста.

Діяльність профспілок у сфері охорони праці включала в себе і організацію юридичної консультації для робітників. Вони мала захищати робітників від свавілля адміністрації підприємств, допомагати робітникам відстоювати свої інтереси, захищати права робітників у суді [16, 50]. Юридична допомога надавалася робітникам із всіх питань трудового, кримінального та іншого права [15, 30]. Чисельність юридичних консультацій була явно недостатньою. Так, у 1925 р. ці консультації охопили 5 % гірників (було організовано 168 пунктів юридичної консультації для працівників гірничої промисловості) [1, 168, 170]. В 1927 р. ВЦРПС наказало проводити регулярні виїзди профспілкових юристів-консультантів безпосередньо на підприємства, встановити обов’язкові вечірні години роботи тощо [7, 227]. Для оптимізації процесу охорони праці профспілки встановлювали тісний зв’язок з Інспекцією праці [25, 40].

Оскільки профспілки у сфері охорони праці захищали інтереси передусім своїх членів, деякі заводські адміністрації намагалися скористатися цим на свою користь. Так, на початку 1920-х рр. в Сумській окрузі адміністрації цукрозаводів намагалися прийняти на роботу побільше тих робітників, що не були членами профспілок. Профспілкове керівництво вважало, що це робилося для того, щоб було легше експлуатувати вищезгаданих робітників [28, 53]. Випадки, коли профспілки не дбали про охорону праці робітників, що не були членами профспілок, були досить поширеними. Так, на київському машинобудівному заводі „Більшовик” у 1925 р. були матеріальні утиски тимчасових робітників – так званих „диких”, їм встановлювали низький тарифний розряд незалежно від кваліфікації. Вони не отримували, на відміну від інших робітників, трамвайних квитків, спецодягу, мила. Це свідчить про замкнутий, „цеховий” характер діяльності профспілок із охорони праці на виробництві. Цікаво, що таких робітників профспілки не бажали приймати до своїх лав, тобто не вважали за доцільне розширювати коло тих робітників, працю яких вони мали охороняти [30, 36].

У 1920-х рр. був поширеним і протекціонізм: на роботу приймалися завдяки родинним або дружнім зв’язкам, незважаючи на кваліфікацію, на те, що багато робітників були без роботи, про що, зокрема, свідчить лист робітників із Бердянська, адресований профспілковому керівництву. В цьому листі відзначалося, що на підприємствах міста „під

маскою незамінних робітників приймаються на службу особи, повністю чужі робітничому класові...” [29, 160]. Також до протекціонізму відносили і прийом на роботу передусім членів профспілок, що обумовлювало в 1920-х рр. нехтування інтересами досить значної частини робітників.

Варто відзначити, що профспілки намагалися залучити до діяльності з охорони праці й інженерно-технічних працівників через інженерно-технічні секції. Загалом увага інженерно-технічних працівників до стану техніки безпеки на підприємствах була недостатньою, хоча на окремих підприємствах інженерно-технічні секції профспілок досить активно боролися із виробничим травматизмом. Зокрема, інженерно-технічні працівники залучалися до організації гуртків із техніки безпеки, до проведення лекцій на відповідну тематику та видання плакатів. Також члени інженерно-технічних секцій залучалися до роботи комісій з охорони праці [10, 50-51].

З охорони праці профспілки використовували такі ж форми роботи, як і в інших сферах виробничої діяльності. Зокрема, виробничі профспілкові осередки організовували соцзмагання з охорони праці між підприємствами, цехами, бригадами [11, 12]. Загальне керівництво цим процесом було прерогативою Інспекції праці [24, 28].

Характеризуючи діяльність профспілок із охорони праці протягом 1920-30-х рр., варто відзначити, що вона була недостатньою. Зокрема, профспілкам не вдалося зменшити рівень виробничого травматизму, ліквідувати практику використання адміністраціями підприємств понадурочних робіт, істотно поліпшити санітарно-гігієнічну ситуацію на виробництві та побутові умови робітників. Суттєво обмежувало діяльність профспілок у сфері охорони праці те, що вона була повністю підпорядкована радянській компартійній системі. Протягом 1920-х рр. відбувається звуження сфери діяльності профспілок із охорони праці, зокрема, мав місце перехід всіх питань розробки трудового законодавства до компетенції державних органів. Профспілки виступали в цей час як зняряддя компартійної влади, внаслідок чого змушені були керуватися в своїй діяльності інтересами останньої, а не інтересами робітників, зокрема, і в сфері охорони праці.

1. *V Всесоюзному Съезду. Отчет Центрального Комитета за 1924 и 1925 гг.* – М., 1925.

2. *Бюллетень V Всесоюзного съезда горнорабочих СССР.* – М., 1926. – №1.

3. *Гнітько С.П. Інженерно-технічна інтелігенція Донбасу в 1920-ті – на початку 1930-х років.: Дис... к.і.н.* – К., 1996.

4. *Доклад Президиума Х.Г.С.П.С. Пятому Губернскому съезду профессиональных союзов.* – Харьков, 1924.

5. *Дроб Г. Матеріально-побутове становище робітництва і робота профспілок.* – Харків, 1930.

6. *Звіт Лубенської округової ради професійних спілок до 2-5 округового з'їзду (за термін з 1.1. 26 року до 1.1. 27 року).* – Лубни, 1927.

7. *Из циркуляра ВЦСПС...3/III 1927 г. // Участие рабочих масс в строительстве социалистического хозяйства: Сборник официальных документов. (1919–1928).* – Выпуск первый / Составил Л. Березанский. – М., 1928.

8. *Кульчицький С.В. Реорганізація профспілок УСРР (1920–1924 рр.) // 90 років вишикнення профспілкового руху в Україні.* – К., 1996.

9. *Кульчицький С.В. Україна між двома війнами (1921–1939 рр.).* – К., 1999.

10. *Лебедев В. Очередные задачи инжтехсекций*

профсоюзов. – Харьков, 1930.

11. *Мезенцев І., Радянський Б. Як ФЗМК організувати роботу в справі охорони праці.* – Х., 1934.

12. *Мовчан О.М. Українські профспілки в компартійно-радянській системі влади (20-ті рр.).* – К., 2004.

13. *Мовчан О.М. Українські профспілки і радянська держава в 20-ті роки.* – К., 1999.

14. *Невельский Б. Вопросы профдвижения в решениях партсъездов и конференций.* – Х., 1930.

15. *Обзор профработы в Донбассе. Май 1923-октябрь 1924 г. К V-му губсъезду профсоюзов.* – Артемовск, 1924.

16. *Организованный рабочий Киевщины. Отчет Окружного совета профсоюзов I-му Окрсъезду. 28 января 1926 года.* – К., 1926.

17. *Отчет IV пленума центрального комитета союза горнорабочих СССР (с 4-го по 10-е ноября 1925 г.).* – М., 1926.

18. *Отчет о работе Сумского Окружного Бюро Профсоюзов за период с 1 ноября 1924 г. По 1-е января 1926 года.* – Сумы, 1926.

19. *Первая Окружная конференция низовых профячеек по Мариупольскому округу. (Сентябрь 1924 г.)* – Мариуполь, 1924.

20. *Постанови XI пленуму Дніпропетровської обласної ради профспілок. 11-12 листопада 1936 року.* – Дніпропетровськ, 1936.

21. *Постанови XII позачергового пленуму Дніпропетровської облпрофради.* – Дніпропетровськ, 1937.

22. *Профсоюзы Украины в борьбе за пятилетку в четыре года.* – Харьков, 1932.

23. *Профсоюзы Украины к десятому съезду КП(б)У.* – Харьков, 1927.

24. *Рязанцев М. Осипович М. Фабзавком отвечает за охрану труда.* – М., 1933.

25. *Семнадцать месяцев работы профсоюзов на Черниговщине.* – Чернигов, 1924.

26. *Союз горнорабочих СССР. От V до VI съезда союза. (Отчет ЦК за 1926 и 1927 гг.).* – М., 1928.

27. *Сушко О.О. Особенности становления та функціонування приватного підприємництва в Україні періоду непу (1921–1928): історико-теоретичний аспект.* – К., 2003.

28. *Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ).* – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2112.

29. *ЦДАГОУ.* – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2122.

30. *ЦДАГОУ.* – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2119.

В.Ю. Васильєв

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИКИ КЕРІВНИЦТВА ВКП(Б) У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ УСРР (КІНЕЦЬ 1933–1934 РР.)

Протягом останніх років українські історики активно вивчали голодомор 1932–1933 рр. в Україні. Певним підсумком досліджень стала колективна монографія „Голод 1932–1933 років в Україні: причини та наслідки” [1], а також нова книга С. Кульчицького [2]. Вчені не тільки здійснили комплексний аналіз голодомору як величезної трагедії людської цивілізації ХХ ст., але й запропонували інтелектуальні конструкції, що пояснюють суспільство геноцидний характер шугучного голоду в Україні [3].

Оприлюднене листування між генеральним секретарем ЦК ВКП(б) Й.Сталінін та секретарем ЦК ВКП(б) Л.Кагановичем [4], щоденники поїздок Л.Кагановича в Україну в 1933 р. [5] свідчать, що вони у 1932 – першій половині 1933 рр. жорстко здійснювали політичний курс, за допомогою широкомасштабних